

Дејан В. Поповић

Ваљево

dejan.popovic0@gmail.com

ПРЕВЕНЦИЈА ВЕЛИКИХ БОГИЊА У ВАЉЕВУ И ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ 1972. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду се говори о превентивним активностима Општине и медицинских радника на сузбијању великих богиња у ваљевском крају 1972. године. На који начин је организовано вакцинисање становништва, како су се медицинске екипе Ваљева и околних места организовале, како је текла превенција у овим срединама, тема је овог рада. Дати су поједини сегменти санитарне политике града на Колубари, као и историјат ове болести у ваљевском крају.

Кључне речи: историјат великих богиња, епидемија, др. Радомир Станковић, рад медицинских екипа на терену, вакцинисање, имунизација, превенција.

Епидемија великих богиња у СФРЈ коју су државне власти прогласиле марта 1972. године изазвала је велику панику становништва како у целој држави, тако и у граду на Колубари. Ванредно стање, време неизвесности, као и велики редови за вакцинацију становништва на бројним пунктовима у граду оставили су неизбрисив траг у сећањима наших старијих суграђана. Међутим, мало је познато да је епидемије великих богиња – лат. *variola vera* – било и раније у ваљевском крају и у многим деловима ондашње Србије.

Први помен великих богиња у ваљевском крају потиче из 1734. године, када је ова болест заразила сељане села Гукош крај Љига. Од тада се ова опака болест појављивала више пута у 18. и у 19. веку, а главни разлог њеног ширења била је велика

културна заосталост становништва, али и Отоманског царства које је врло мало улагало у здравствено просвећивање становништва. Болест је била веома тешка, а у животу остављала је велики број слепих, глувих, нагрђених и рањавих (рошавих) људи по лицу. У та давна времена болеснике лечили су свештеници и видари калемљењем краста са човека на човека.¹ Међутим, овакав начин лечења који је опстао до владавине кнеза Милоша био је веома опасан, јер су се калемљењем преносиле друге заразне болести. Прва вакцина коју је пронашао британски лекар Едвард Џенер 1796. године, употребљена је у Србији 1826. године и тада је извршено прво калемљење великих богиња у Србији које је извршио један лекар². Тада је извршено пелцовање деце имућнијих чиновника из Крагујевца. Тако је др Вита Ромито пелцовао и трогодишњег кнежевића Михаила, сина кнеза Милоша. Вакцина против великих богиња „за калемљење краста“ у Србији набављала се у Бечу. До тог времена у Србији је по негде сваке године избијала епидемија великих богиња, а смртност од ове болести износила је нестварних 50% до 70%. Народ у Србији показао је велико неповерење и отпор према вакцинацији и лекарима, делом зато што је вакцинисање требало платити, па се више обраћао свакојаким надрилекарима. Прво су вакцинисана у Србији чиновничка, варошка деца. Године 1837. поново се појављује епидемија великих богиња у ваљевском крају и то у азбуковачком и подгорском срезу, а највеће жариште болести било је у селима Кошљама и Шушеоки. Почетком 1839. године избила је до тада највећа епидемија великих богиња у Кнежевини Србији, а кнез Милош је издао наређење да се крене у борбу против смртоносне болести. Те године изашла су прва *Правила за калемљење богиња*. На основу одредаба овог правилника цепљење је убудуће била обавезна пракса и вршило се по свим општинама у Србији сваке године. Цепљење становништва обављали су искључиво окружни лекари и хирурзи. Изричито је забрањено

¹ У старијим изворима вакцинација се звала калемљење – нап. аут.

² <https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/EdvardDzener> – приступљено дана 1. 07. 2019. Колико је вакцинација била епохално откриће којим се спасао од смрти огроман број људи у свету говори и податак да је Наполеон Бонапарта 1805. године увео обавезну вакцинацију у француској војсци. Том приликом император је доделио орден Џенеру, без обзира што су две државе биле у тешком и крвавом рату.

свима осталима да врше калемљење у народу. Захваљујући овом правилнику, Србија је била једна од првих европских за маља која је увела заштитно калемљење против великих богиња.³ Овим правилником била је прописана тарифа лекара, тако да за калемљење варошана следовала награда од 1 цванцика, а за сељаке пола цванцика по особи. Ако се цепљењем по први пут богиње нису примиле, лекар је био обавезан да их други пут калеми бесплатно. За најсиромашније који су се цепили, лекарима је плаћала држава. Калемљење је обухватило нешто већег маха у народу и трајало је у лето и јесен 1839. године. Међутим, поново се јавио отпор међу народом, нарочито у колубарском срезу, који је вођен крилатицом „ да не треба лека док је века“ одбијао да пелцује децу, па је Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела морало да ангажује свештенике ради едукације становништва. Године 1840. опасност од великих богиња сведена је на мању меру. Па ипак, и поред цепљења становништва 1839. и 1840. године богиње су се поново појавиле код становништва које није било пелцовано у селу Јабучју у колубарском срезу и у селу Стубо у подгорском срезу. Санитетско одељење је због недовољног броја лекара било присиљено да обучи већи број лица и да их оспособи вештини калемљења.⁴

Године 1842. избила је свом жестином епидемија великих богиња у подгорском селу Драгијевици и том приликом усмртила већи број лица. Исте године изашао је *Уредбени годџак с правилима за калемљење богиња*. Овим додатком било је наређено свим свештеницима, кметовима и чиновницима да објашњавају народу потребу за калемљењем. За оне који су пружали отпор пелцовању и нису се придржавали државних одредаба била је по први пут предвиђена строга казна. Санитетско одељење је ради пружања примера народу наредило да сви свештеници, старешине, чиновници прво калеме своју децу, па онда осталу. Од тог времена уведена је одредба да је забрањен упис непелцованим младићима у гимназију, лицеј или богословију, као и одлазак на изучавање заната или трговине. Репресивније државне мере

---

³ Аустријски Правилник о калемљењу богиња из 1836. године послужио је као главни узор и пример за израду Правилника који се примењивао од 1839. године у Кнежевини Србији – нап. аут.

⁴ Лекари који су службовали у Србији тог времена већином су били странци или Срби из Хабзбуршке монархије – нап. аут.

дале су опипљивије резултате. Тако је 1844. године др. Штекер у посавском срезу калемиио 6350 лица а ваљевски окружни лекар Ф. Будаи у подгорском срезу калемиио је 2698 деце. На тај начин укупан број пелцованих лица те године у ваљевском крају износио је преко 13.400 лица. Следеће, 1845. године у тамнавском срезу пелцовано је 6749, а у колуђарском 2285 лица.⁵

У време владавине кнеза Михаила и кнеза Милана Обреновића отпочело је масовније калемљење народа против великих богиња, а забележен је и мањи степен обољевања. Томе је допринела чињеница да је Србија имала већи број лекара него у претходним деценијама као и већ стечена имунизација оних који су одраније били пелцовани. Треба да се напомене да је стварање народне, а потом и стајаће војске у Србији пратило масовније пелцовање војника. Ипак, у време српско-бугарског рата 1885. године појавио се већи број случајева вариоле међу војском. У шумадијској и дринској дивизији између октобра и децембра месеца исте године имали смо неколико десетина оболелих војника. Српска Врховна команда наредила је хитну изозацију болесника и строге хигијенске прописе у свим сталним, привременим и пољским болницама на војишту. Вариола се јавила у Бабушници, Књажевцу, Неготину, Зајечару, Црноклишту а њеном ширењу погодовало је слаб квалитет вакцине, инфективни болесници и рањеници који нису били размештени по болестима ни изоловани. Ново калемљење које је извршено 1886. године, показало се као успешно јер смртних случајева од вариоле више није било. По речима др Владана Ђорђевића није само недостатак лекара резултирало великом епидемијом, него су хигијенске навике код српског сељака, тј. војника и његов менталитет били још већи проблем⁶.

Начелство округа ваљевског послало је фебруара 1905. године Министру унутрашњих дела годишњи извештај лекара округа ваљевског о стању здравља народа за 1904. годину, из кога са знајемо да је те године у срезу успешно калемљено 5056 деце од великих богиња, али да их је услед разноразних разлога остало невакцинисано 641. Од овог броја ревакцину је примило 1198

⁵ Драгољуб Дивљановић, *Здравствена култура ваљевској краја у првој половини XIX века*, стр. 5, 71-80, Београд, 1971.

⁶ Ђорђевић др Владан, *Историја српској војној санијетета*, стр. 118, 264-265, 280, 304-309, Српско лекарско друштво, краљевско-српска државна штампа-рија, Београд, 1886.

деце, а калемљење се вршило анималном лимфом.⁷ Непуну деценију касније, епидемија великих богиња избила је у мионичком крају: 1913. године, у селу Кључ оболело је од ове опаке болести око 30 мештана. Од тог броја у највећим мукама умрло је 20 лица, а своје утиске о овој тешкој заразној болести шест деценија касније испричао је читаоцима листа *Најпрег* Милорад Живковић, земљорадник, један од преживелих.⁸ Последња епидемија великих богиња у Србији забележена је 1930. године, а отада се сматрало да је ова опака болест искорењена. Тридесетих, четрдесетих и почетком педесетих година 20. века у ваљевском срезу вршено је масовно пелцовање деце од ове болести, а вакцинацију је обављао и срески лекар Пантелија Панта Јанковић.⁹ После завршетка Другог светског рата, вакцинисање мале деце против великих богиња вршено је у атару ваљевских села, а вакцинацију су вршили бројни лекари (др Невена Петровић, др Марија Влатковић и други).¹⁰

Међутим, поновна појава великих богиња у рано пролеће 1972. године, показала је здравствено неписано правило да што је нека болест мање присутна, да је на њу популација мање имуна. Епидемија великих богиња која се ширила Косовом и већим градовима у Србији мобилисала је здравствене, милицијске и војне власти ваљевског краја да што брже реагују и изврше превенцију ове тешке инфективне болести.¹¹

Медицинске прилике у ваљевском крају почетком седамдесетих година 20. века биле су добре, а вакцинација деце против заразних болести била је обавезна пракса. Тако је на подручју лајковачке општине фебруара месеца 1972. године отпочела вакцинација деце против дифтерије, тетануса, дечје парализе, туберкулозе и великог кашља на десетак локација.¹² Овом вак-

---

⁷ Бранко Перуничкић, *Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915*, стр. 1184, Историјски архив Ваљево, Ваљево, 1973.

⁸ М. Витезовић, *Преживели од великих богиња ирича*, „Напред“ од 14. априла 1972. године, бр.1212, стр.7

⁹ Казивања др Зорана Јанковића, забележена 17. 4. 2018. Вакцинисање је вршено највећим делом по школама и месним канцеларијама.

¹⁰ Казивања Олге Јеремић, забележена 2. 5. 2018

¹¹ www.vreme.com/cms/wiew.php?id=1041070 приступљено дана 7. 4. 2018.

¹² „Лајковац: Вакцинација деце“, Напред од 25. фебруара 1972, бр. 1205, стр. 9

цинацијом била су обухваћена деца рођена до 1971. године, која до тада нису била вакцинисана. Дана 18. марта 1972. у Ваљеву је формирана Заједница здравствених радних организација подручја Ваљева, а за председника Извршног одбора Заједнице изабран је др Радомир Станковић, директор Медицинског центра у Ваљеву. Заједница је обухватала Медицински центар у Ваљеву, Диспансер за медицину рада „Крушик“, Апотекарски центар Ваљево и домове здравља у Љигу, Убу, Осечини и Пецкој. У надлежност новоформиране Заједнице спадало је доношење планова здравствене заштите у колубарском крају, развој мреже и капацитета здравствених организација, њихове опреме и стручних кадрова, као и инвестиције у здравству. У раду Заједнице битну улогу су вршили др Реља Калембер, др Цветко Томић, др Света Станојевић, др Веселин Јовановић, др Живота Ковачевић, др Јеврем Марковић и други.¹³

Заједница је прве званичне информације о појави великих богиња добила дана 19. марта 1972; наредних дана је формиран Штаб за карантинске болести у Ваљеву, за чијег начелника је постављен др Радомир Станковић.¹⁴ Одређена је хитна вакцинација здравствених, угоститељских радника, припадника милиције и поште, која је довршена до 25. марта, а вакцина је добављана из института Торлак. Узнемирено информацијама које је добијало незванично, а потом преко радија и штампе становништво је долазило у медицинске центре да се информише и сâмо вакцинише, а убрзо је уследила и директива званичних државних органа из Београда.¹⁵ Одлучено је да се прво вакцинишу становници већих насеља у округу, а потом и сеоско становништво. Дана 27. марта Штаб за карантинске болести у Ваљеву је одржао састанак са директорима медицинских установа ваљевског краја, на ко-

¹³ Основана заједница здравствених радних организација подручја Ваљева, Напред од 24. марта 1972, бр. 1209, стр. 9

¹⁴ Због недостатка валидних историјских извора нисмо у могућности да потврдимо тачан датум формирања Штаба за карантинске болести у Ваљеву. Ипак, знамо да је формиран у периоду од 22. до 24. марта 1972. –нап. аут.

¹⁵ Казивања др Мирка Флорјанчића и Олге Јеремић, забележена 3. 4. 2018. Званични органи државе оклевали су да прогласе епидемију великих богиња. Међутим, радио *Глас Америке* је већ 16. марта извештавао да је код лица која се лече потврђено у крвном серуму присуство вируса црних богиња и да ће Југославија бити под ембаргом

јем је одлучено да се формирају медицинске екипе састављене од лекара и медицинског особља које ће извршити вакцинацију становништва. Одлучено је да се у Медицинском центру у Ваљеву забране посете болесницима. Потом је начелник штаба др Станковић организовао у Првој здравственој амбуланти саветовање за све медицинске екипе и објаснио им са каквом бољешћу се хватају у коштац, као и услове рада и технику цепљења. У граду на Колубари формирано је 18 пунктова, а један од већих био је у Техничкој школи¹⁶. Дана 28. марта почела је вакцинација против великих богиња целокупног грађанства Ваљева. Одзив становништва био је веома висок, јер је становништво захватила паника; само на Првом пункту у Техничкој школи тога дана вакцинисано је преко 1000 грађана.¹⁷ Вакцинација ученика и професора Гимназије вршена је у гимназијској згради, а ученици су на недељу дана били ослобођени од наставе јер је вакцина у извесним случајевима изазивала упалу жлезда, малаксалост и друге тегобе.¹⁸ У диспанзеру за Медицину рада у *Крушику* извршена је вакцинација свих радника овог предузећа; то је био посебан пункт којим је руководио др Реља Калембер.¹⁹ У случају да неко од радника није хтео да прими вакцину, ризиковао је да изгуби посао! У наредна два дана вакцину је примило преко 10.000 грађана Ваљева, а отпочела је вакцинација становника Лајковца, Уба, Љига, Осечине, Мионице и Пецке. Начелник штаба за карантинске болести у Ваљеву др Станковић је на таласима Радио Ваљева и на ступцима локалног листа *Најпрег* изјављивао да у ваљевском крају нема оболелих лица, нити лица која су улазила у било какав контакт са оболелима, да нема места узнемирености и да вакцина има довољно. Иако је епидемиолошка ситуација на ваљевском подручју била мирна, препоручивало се да се не путује без потребе у Београд, Чачак и друга места у којима су се

---

¹⁶ Пунктови за вакцинацију становништва налазили су се у месним заједницама, у Техничкој школи, Гимназији, основним школама и другде. У Првој здравственој амбуланти (тадашњи Дом здравља у Карађорђевој улици) организатор вакцинације становништва био је др Милош Пашић – нап. аут.

¹⁷ Први пункт у Техничкој школи чинили су др Андра Милојковић, медицинске сестре Олга Јеремић, Зора Антонијевић и Душка Марковић – казивања Олге Јеремић, забележена 3. 4. 2018.

¹⁸ Казивања Милче Мадића, забележена 26. 3. 2018.

¹⁹ Казивања Мана Ђука, забележена 25. 3. 2018.

Вакцинација у Ваљеву од вариоле, март 1972. године

појавиле велике богиње док се становништво не вакцинише. Медицински центар у Ваљеву био је спреман да интервенише у случају да се појави вариола тако што је одредио објекат у који су се могли сместити сви оболели, као и екипе здравствених радника и помоћног особља које би водило непосредну бригу о оболелима. Такође, одређен је и карантински објекат у којем би се налазила лица која су потенцијално долазила у контакт са оболелима или другим преносиоцима овог тешког обољења. Он се налазио на инфективном (заразном) одељењу старе ваљевске болнице на последњем спрату.²⁰ Поред вакцинације становништва предузете су и друге превентивне мере; разни скупови и манифестације су отказани, као и сва спортска дешавања.²¹ Штаб за карантинске болести у Ваљеву издао је саопштење за јавност којим су позивани грађани, који су на било који начин били у контакту са оболелим обавезно пријаве Штабу за карантинске болести у граду или најближој здравственој установи. Доктор Станковић је истакао

²⁰ Казивања Гордане Срећковић, забележена 4. 7. 2019.

²¹ Одложена је Скупштинска седница СО Љиг, као и скуп синдикалних организација округа – нап. аут.

да нема места паници код грађанства Ваљева и да се у земљи улажу велики напори за сузбијање епидемије великих богиња.²²

Вакцинација становништва Ваљева и већих места ваљевског краја завршена је првих дана априла 1972. године. Потом је настављена вакцинација становништва сеоског подручја и планинских крајева. Медицинске екипе из Дома здравља и Школског диспанзера одлазиле су до удаљених села округа и вршиле пелцовање становништва.²³ У случају да се вакцина није примила вршена је ревакцинација становништва. Медицинске и милицијске екипе заустављале су грађане по улицама града и регионалним путевима и проверавале да ли је вакцинација код истих била успешна²⁴. Вакцинација становништва била је масовна, а исту нису смеле да приме особе са малигним и бенигним обољењима, оболели од акутног бронхитиса, упале плућа, изнемогли пацијенти, као и труднице на почетку и у 31-32 недељи трудноће²⁵.

У лајковачкој општини предузете су потребне епидемиолошке и друге мере, па је у првим данима априла 1972. године вакцинисано преко 90% житеља овог краја.²⁶ Велики проценат вакцинисаног становништва био је и у општинама Осечина, Мионица и Љиг. Директор Дома здравља „Херберт Краус“ у Пецкој др Цветко Томић нарочито се истакао приликом вакцинације јер је је у рекордном року од 4 дана пелцовано целокупно становништво овог краја.²⁷

Ваљевски медицински центар је у време епидемије сарађивао са бројним медицинским установама у Републици. Размена искустава поводом превенције и лечења ове опаке болести међу

---

²² Ј. Стојић, *Нема оболелих у ваљевском крају*, Напред бр. 1210 од 31. марта 1972, стр. 1

²³ Казивања Олге Јеремић, забележена 3. 4. 2018. У медицинском материјалу за вакцинацију, поред саме вакцине, најважнија је била ланцета – нап. аут.

²⁴ Казивања др Боре Станојевића, забележена 3. 7. 2019.

²⁵ Казивања др Мирка Флорјанчића, забележена 3. 4. 2018 и др Јована Томића, забележена 25. 5. 2018.

²⁶ Д. Л. Павловић „*Вакцинисано становништво против великих богиња*“, Напред од 7. априла 1972, бр. 1211, стр. 11

²⁷ Казивања Илије Ивковића, забележена 7. 7. 2019. др Цветко Томић организовао је у Пецкој вакцинисање по данима, тако што су првог долазили житељи села Гуњаци, другог дана села Скадар, трећег села Драгодол, а четвртог дана села Царина.

медицинским особљем нарочито је дошла до изражаја између београдских, ваљевских и ужичких лекара²⁸.

Ваљевски гарнизон је последњих дана марта месеца затворио своје капије, па су посете истом биле обустављене. Војска и војно особље вакцинисано је у врло кратком року у касарни, односно војној амбуланти од стране војних лекара. Период инкубације након вакцине трајао је десет дана; један део војника морао је да прими ревакцину, а јавио се извештај број поствакционих тегоба као што су биле малаксалост и мучнина.²⁹

У циљу превенције против заразних болести, општински органи Скупштине општине (СО) Ваљево су априла месеца организовали акцију „Април – месец чистоће“. Акција је укључивала чишћење и уређење градских улица, тргова, шеталишта, парка Пећине, спомен обележја, зелених површина, корита Колубаре и Љубостиње, до уређивања читавих насеља. На ванредној седници од 10. априла 1972. године председник СО Ваљево Десимир Максимовић изјавио је да је „*последњих неколико месеци град њрљавији него што је био икада раније, па је неопходно предузети мере да би се овакво стање што је исправило, како не би дошло до тежих последица*“.³⁰ Тежило се да се у што краћем року реше санитарни услови живљења у Ваљеву, каква је била и директива Републике.³¹ Грађанству је наложено да почисти простор око кућа, станова и дворишта а усвојена је забрана држања ситне стоке у атару града. Најстроже је забрањено запосленом особљу продавница, кафана, пиљарница, разних киоска да бацају отпатке у реке, да оне не би постале извор заразе. Појачана је активност комуналног предузећа „Видрак“, јер су општински органи утврдили да предузеће није ваљано обављало свој посао, па је град био затрпан смећем. Грађанима је послат апел да се строго придржавају хигијенско-санитарних норми и прописа усвојених на седницама СО Ваљево; за оне који се не би придржавали ових одредби, предвиђене су биле оштре казне. У акцији чишћења учествовале су радне организације нашег града које су биле ангажоване на уређењу фабричких кругова и пословних зграда. Станари стамбених блокова ви-

²⁸ Казивања др Јована Томића, забележена 25. 5. 2018.

²⁹ Казивања Марка Ашанина, забележена 25. 5. 2018.

³⁰ „Генерално умивање Ваљева“, Напред бр. 1212, од 14. априла 1972, стр. 8

³¹ Казивања Десимира Максимовића, забележена 26. 5. 2018.

шедневно су чистили своје улазе и зелене површине око зграда, за шта су били одговорни председници кућних савета станара. Уведене су радне акције ученика-пионира, који су уређивали бројне зелене површине у граду. Градске власти су указивале на велики проблем недостатка канализације у граду; око половине стамбених објеката града није је имало, а указивано је и на недостатак запослених, возила и воде за прање улица у јавном комуналном предузећу³². Општина је располагала недовољним материјалним средствима намењеним уређењу и чишћењу града.³³

Акција је дала резултате, а градски паркови су уређени.³⁴ Инспекцијски органи СО знатно су поштрили контроле чак и у појединим приградским насељима. Служба комуналног предузећа имала је обавезу да једном недељно износи смеће, а проширена јој је делатност и ван градског језгра. Градска депонија је добила већу површину.

Месарске и прехранбене радње морале су да поштују нове, поштрене санитарске прописе; продавницама меса је забрањено да кости бацају у канте за смеће. Кости су се превозиле камионима на градску депонију, где су спаљиване. Кварљива роба се из продавница морала одмах односити до депоније, а слично је било и са неупотребљивом кабастом амбалажом која се паковала у посебне помоћне магацине и одмах одвозила. Санитарна инспекција града Ваљева је правним и физичким лицима који се не би придржавали ових одлука претила казнама и до 10.000 динара. Знатно су поштрени и прописи у вези одржавања чистоће и реда на градској пијаци. Против пијачне управе санитарна инспекција је поднела бројне пријаве због непридржавања прописа о хигијени боксова за продају млечних производа. Инспекција је овластила раднике пијачне управе да могу на лицу ме-

---

³² Градски урбанистички план – ГУП у то време још није био коначно усвојен, није се протезао ни до свих делова града, па су многи наши суграђани градили стамбене објекте без њега, стога и без преко потребних санитарско – хигијенских услова и поменутих дозвола. Код појединих чиновника градске власти владала је корупција, па су и на тај начин изграђени многи полуилегални објекти у граду који нису имали прикључену канализацију, воду или струју – нап. аут.

³³ Исто и В. Вукобрат, „Април-месец чистоће“, Напред од 7. априла 1972, бр. 1211, стр. 8

³⁴ „Паркови поново зелени“, Напред бр. 1212 од 14. априла 1972, стр. 8

ста да наплаћују мандатне казне продавцима који су своју робу продавали ван продајног простора и који се нису придржавали санитарно-хигијенских услова рада.³⁵

Мај месец је проглашен за месец чистоће и уређења Лајковца. Донешена је одлука о чишћењу и уређењу јавних површина, паркова и улица, као и кречењу општинских и стамбених просторија. Због непоштовања хигијенско-санитарних норми санитарни инспектори су затворили кафану предузећа „Макиш“ из Београда.³⁶

У највећем јеку вакцинације у Ваљевоу, одложене су све спортске манифестације на три недеље. Спортске активности дуго нису могле нормално да се одвијају, јер спортске екипе нису биле комплетне због примања ревакцине појединих играча. Управе клубова добиле су службене дописе да у случају пелцовања играчи не смеју бити подвргнути већим физичким оптерећењима. Код многих спортиста реакција на вакцину била је веома бурна, тако да многи нису тренирали скоро месец дана.³⁷ Сви скупови и удружења до даљњег су прекинули своје активности широм среза.

Штаб за карантинске болести је формиран и у Лазаревцу последњих дана марта месеца 1972. године. Вакцинисање грађанства Лазаревца извршено је првих дана априла месеца и читава активност је прошла без поствакционих проблема. Слично као и у Ваљевоу и Лајковцу, Штаб за карантинске болести у Лазаревцу је у мају именовано посебну комисију која је имала задатак да ангажује сав радни и технички потенцијал Комуналног предузећа „Будућност“, као и других служби у циљу одржавања чистоће на потребном нивоу. Општинске власти у Лазаревцу су том приликом основале радне организације пионира из основних школа

³⁵ „Поштовањем њројиса до – чистјоће“, Напред бр.1213 од 21. априла 1972, стр. 9. Начелник Секретаријата за инспекцијске послове СО Ваљево Миша Андрић и Начелник Секретаријата за скупштинске послове СО Ваљево Брана Јовановић, су се на општинским седницама залагали да се још поостре казне против несавесних државних предузећа и грађана који су прљали градско окружење

³⁶ „Мај-месец чистоће у Лајковцу“, Напред бр. 1213 од 21. априла 1972, стр. 9

³⁷ „Старт померен за 16. ајрил“, Напред бр. 1211 од 7. априла 1972, стр. 15; „Јединствено – Тамнавац 6:2“, Напред бр. 1211 од 7. априла 1972, стр.15 и „Сјанчић не може да њренира екију“, Напред бр. 1211 од 7. априла 1972, стр. 15. Кошаркаш „Металца“ Ивковић морао је три пута да прими вакцину – нап.аут.

лазаревачког краја које су чистиле Лазаревац и околна села од нечистоћа и дивљих депонија³⁸.

У циљу превенције заразних болести, друштвено-политички органи СО Ваљево и здравствене установе града Ваљево одлучили су да изврше ревакцинацију деце рођене између 1956. и 1966. године против дифтерије, тетануса и дечје парализе; том приликом одлучено је да се сва деца ових годишта подвргну систематском прегледу. Ове активности су извршене од 22. до 27. маја 1972. године у Првој основној школи „Жикица Јовановић Шпанац“, а позивана су деца из Ваљево и бројних приградских насеља (Кличевац, Рађево Село, Бело Поље, Седлари, Попаре, Градац, Белошевац, Дегурић). Ревакцинацију деце и систематске прегледе вршиле су екипе Дечјег диспанзера, а заинтересовани родитељи могли су сва обавештења да добију у диспанзеру и у приземљу зграде СО Ваљево³⁹.

Међутим, већу и дуготрајнију акцију чишћења Ваљево спречиле су лоше финансије града. Од 237 улица које су 1972. године постојале у Ваљево, градско комунално предузеће „Видрак“ могло је свакодневно да чисти само 14 улица у најужем градском центру, док су отпаци и смеће уклањани једном недељно из само 20 улица. Укупна средства за уређење ових 20 улица и три градска парка износила су 670.000 динара. За одржавање осталих 217 улица нису била предвиђена никаква средства, па су бригу о њиховом чишћењу морали да преузму сами грађани.⁴⁰ Међутим, у наредним месецима небрига око очувања чистоће града попримила је забрињавајуће размере. Нерешено питање канализације, отпадних вода и фекалија, као и непрописно изграђених септичких јама представљали су велик проблем за град. Инспектори комуналне полиције су добили овлашћења да прегледају стање улица, дворишта, стање пијаце, паркова, зелених површина. Инспекција се жалила да благе новчане казне слабо делују на наше несавесне грађане, да бројне опомене не воде до побољшања санитарних услова у граду, а да се нови санитарски прописи не поштују.⁴¹

---

³⁸ „Карантин“, Напред бр. 1218 од 26. 5. 1972, стр. 12

³⁹ „Обавештење“, Напред бр. 1217 од 19. маја 1972, стр. 10

⁴⁰ „Метла само за двадесет улица“, Напред бр. 1216 од 12. маја 1972, стр. 8

⁴¹ „Улице прљаве – дворишта још гора“, Напред бр. 1293 од 2. новембра 1972, стр. 9

Слаба покривеност канализационе мреже у граду (само око 40% грађана имало је ваљану инсталацију) представљала је огроман проблем. У инспекцијским извештајима писало је да је број нехигијенских пољских нужника у граду врло велики, да се смеће и други отпади депонују на преко 500 места. Из нужничких јама фекалне текућине су се изливале што по двориштима, што по улицама и сокацима. Клозети и септичке јаме су се путем старе канализације за површинску воду у МЗ Стари град празиле у Колубари, која се у време ниског водостаја претварала у септички канал. Скоро половина града није била обухваћена сакупљањем и одношењем смећа, па се смеће расипало по двориштима, јавним површинама или се једноставно бацало у корита река. Дотрајалост канти и сандука као и отвореност возила којима се превозило (и расипало ђубре по градским улицама) пружало је врло ружну слику града. Указивано је да је Општина нашим суграђанима издала већи број дозвола за усељење у објекат који нису имали ни употребну дозволу ни потребне санитарне просторије. У време отварања новоасфалтиране улице Ваљевског партизанског одреда – популарних дуплих трака – разбацане су биле по коловозу животињске изнутрице! Ништа боље није било ни на ваљевској зеленој пијаци: новинари локалног листа *Найрег* писали су да Ваљевци газе блато на пијаци, да је коров био свуда заступљен, да се животне намирнице излажу и продају на тлу, да продавци немају прописану одећу и прибор за обављање посла. Сама пијачна управа на пијачном простору држала је коња у врло нехигијенским условима, кога је користила за вучу возила и одвоз пијачног смећа, иако је држање коња у градском атару одлуком СО Ваљево било забрањено још од 1967. године!⁴²

На саветовању представника Здравствених радних организација, санитарне инспекције и друштвено – политичких организација ваљевског краја јануара 1973. године др Милан Станишић, епидемиолог ваљевског медицинског центра, истакао је да постоји велика могућност ширења разних заразних болести у нашем крају, јер су хигијенске прилике у насељима биле веома лоше. По речима др Станишића, изградња септичких јама и

⁴² Исто; Казивања др Зорана Јанковића, забележена 9. јуна 2018. и др Драгоша Живановића, забележена јула 2001.

других отпадних вода у приградским насељима Ваљева малтене је била препуштена стихији. Мало се грађана придржавало закона и других законских прописа о изградњи кућа на селу и њиховим хигијенско-санитарним условима.⁴³ По речима др Станишића хигијенско-санитарне прилике тога времена биле су толико очајне да није била искључена могућност појаве колере! У ваљевском крају тога доба забележено је 886 случајева заразних болести, од чега 102 случаја дизентерије, 638 жутице, 14 паратифуса, 54 случаја трбушног тифуса. Указивало се на ниску хигијенску културу становника и већу улогу Медицинског центра који би требало да здравствено просветли грађане.

Ништа боља ситуација није била у Лајковцу: материјалних средстава за чишћење града није било довољно за већи број улица, па је маја месеца 1972. године план комуналног чишћења града пропао. Такође, ни проблем неуређених дивљих депонија није адекватно решен. Међутим, издвојена су прилична средства за вакцинацију деце против дечје парализе, дифтерије, тетануса, великог кашља, малих и великих богиња, туберкулозе – за децу рођену након епидемије великих богиња.

Одлуком Извршног већа СР Србије од децембра 1972. године, део средстава Фонда радничког осигурања употребљен је као компензација здравственим радним организацијама ваљевског краја које су се успешно ангажовале у вакцинацији против великих богиња. На седници Извршног одбора Заједнице здравственог осигурања Ваљево, одржане 9. јануара 1973. године, донета је одлука да се од поменутих средстава 20% издвоји као накнада здравственим радним организацијама које су учествовале у вакцинацији против великих богиња.⁴⁴

У време епидемије великих богиња (од марта до маја 1972. године) у Ваљеву нико није лежао на инфективном одељењу, нити је било потребе да се отварају карантински објекти. Директива о вакцинацији је успешно извршена, и грађанство је у кратком року ефикасно вакцинисано. Медицински радници ваљевског краја су својим несегичним залагањем, професио-

---

⁴³ „Предлаже се формирање регионалних и општинских одбора“, Напред бр.1251 од 12. јануара 1973, стр.9.

⁴⁴ „Накнада за вакцинацију против великих богиња“, Напред бр.1251 од 12. јануара 1973, стр.9

нално и веома ефикасно вакцинисали близу 100.000 становника округа. На тај начин је од 1972. године успешно извршена ерадикација (потпуно искорењивање узрочника) ове тешке и смртоносне болести⁴⁵.

Summary

Variola pandemics occurred in Serbia and in the Valjevo region as early as in the 18th century and, due to the primitive healing methods, the disease mortality rate was between 50% and 70%. Since the times of Prince Miloš, the state invested more in the vaccination of infants. The first vaccination against variola in Serbia was performed in 1826 by a physician. However, as the vaccine was very expensive and had to be imported, the urban children of the distinguished citizens were the first to receive vaccines. There were also occasional pandemics in the Kolubara district in the second part of the 19th century, but the public immunization was significantly higher because many people had received vaccines by that time. Variola pandemics also occurred early in the 20th century, and by 1930 it was believed that this serious disease was eradicated.

However, another pandemic occurred in 1972 and the state's reaction was energetic.

In March 1972, the Quarantine disease office was established, under the leadership of Radomir Stanković MD. Urgent vaccination first of urban and then of rural citizens was ordered. Many consultation meetings were held in Valjevo for the healthcare workers who administered vaccines at various vaccination points. In addition to the vaccination, various preventive measures were taken in the city: various public and sport events were cancelled, as well school classes. Quarantine centre was established in the old part of the hospital complex.

Mass and efficient vaccination was completed by April 1972 and was followed by extensive actions of cleaning in the city. The goal was to quickly improve the sanitary living conditions in Valjevo and for this reason the Municipality passed a great number of regulations related to hygiene and sanitary conditions. The city that had a poor sanitary infrastructure prior to the pandemic began being adapted as a modern living environment under these new regulations.

---

⁴⁵ [https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/Edvard Dzener](https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/Edvard-Dzener) – приступљено дана 1. 07. 2019. Последњи случај великих богиња у свету забележен је 1977. године, а 1980. године Светска здравствена организација објавила је информацију о искорењености великих богиња на планети.

Извори и литература

Извори

- Периодика: *Найрег*, 1972. и 1973. година
- Сведочанства: др Зоран Јанковић, др Мирко Флоријанчић, др Јован Томић, др Бора Станојевић, др Драгош Живановић, Олга Јерemiћ, инж. Мане Ђук, Десимир Максимовић, проф. Милча Мадић, мајор Марко Ашанин, Илија Ивковић, Гордана Срећковић

Литература

- Дивљановић, 1971, 5, 71-80 – Драгољуб Дивљановић, Здравствена култура ваљевског краја у првој половини XIX века, Београд, 1971.
- Перуничкић, 1973, 1184 – Бранко Перуничкић, Град Ваљево и његово управно подручје 1815-1915, стр.1184, Историјски архив Ваљево, Ваљево, 1973.
- Ђорђевић, 1886, 118, 264-5, 304-309 – Ђорђевић др Владан, Историја српског војног санитета, Српско лекарско друштво, Краљевско – српска штампарија, Београд, 1886.

Сајтови

<https://www.blic.rs/slobodno-vreme/vesti/EdvardDzener-www.vreme.com/cms/wiew.php?id=1041070>